

Geahččodieðáhus 2013

HELSETILSYNET

Geahčču mánáidsuodjalus-, sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid hárrái

Sisdoallu

Stáhtalaš geahču - nanne luohttámuša buresbirgenstáhta bálvalusaide.....	3
Dearvvašvuodastašuvdna: Čielga gáibádusat - muhto čuvvojuvvojít go?	4-7
Ole Mathis Hetta ja Tayyab M. Choudri oaččuiga Karl Evang-bálkkašumi 2013	8-9
Antibiohtaid guhkilmas geavaheapmi	10
Mii dagaimet maid galggaimet, muhto eat sosiála dan maid livččiimet berren fuobmát.....	11

Almmuhan: Stáhta dearvvašvuodageahču.

Govat: Monia Nilsen

Sámegillii jorgalan: Berit Margrethe Oskal

Geahčcodiedáhusat interneahdas:
www.helsetilsynet.no/tilsynsmelding.

Stáhtalaš geahčču - **nanne luohttamuša** buresbirgenstáhta bálvalusaide

Geahččodiedáhus čájeha man viiddis min bargodoiba lea. Min geahččo-doaibma fátmasta dearvvašvuoda- ja fuolahušbálvalusaid, mánáidsuodjalusa ja sosiálbabálvalusa. Geahččoorgána mii geahčada bálvalusfálaldagaid ollis-lašvuodas, sáhttá veahkkin ovddidit oktilis doaibmagollosiid.

Leat gollan badjel logi lagi dan rájes go Stáhta dearvvašvuodageahčču šattai čielga geahččoorgánan. Dáid jagiid mielde leat mii ožzon odđa doaimmaid. 2013:s leat mii čádahan odđasisorganiserema vai sihkkarastit beaktilis doaib-mačađaheami servodaga sávaldagaid mielde.

Mii leat nuppástuvvan metodavuđot organisašuvdnemodeallas eambbo bálvalusvuđot hípmái. Dáinnalágiin boahá organisašuvdna dego lagabui daid iešguđetge geavahedđiid, ja gulahallá buorebut servodagain. Odđa organisašuvdna dahká vejolažjan čalmmustahitt vuoruhuvvon doaimmaid seammás go mii doalahit sajáduvvvan ja nanu metodamáhtu.

Buorit ja oadjebas bajás-sad-daneavttut leat mearrideaddji bealit buot olbmuide jus galget oažžut eallima mas nákcendovdu, eallinkvalitehta ja buorre dearvvašvuhta lea guovddážis. Doaibmi mánáidsuodjalus lea guovddáš gaskaoapmi sihkkarastit ahte mánát geain lea váttis dilli sáhttet oažžut dássedis bajássaddama almmá vahágahti väikkusuaid haga. Mis lea mihttomearrin ovdánit viidáseappot fágalaš nanu mánáidsuodjalusgeahččun, nu ahte dat mii lea buoremus mánáide áigges áigái vuoruhuvvo bajimussii.

Geahčču mii galgá dárkilit čuovvut duodalaš dáhpáhusaid spesialistadearvvašvuodabálvalusas gáibida ahte geahččometodihkka, kapasitehta ja gelbbolašvuhta ovddiduvvo. Diedáhusaid čuovvoleapmi duodalaš ja vuord-dekeahthes dáhpáhusaid olis spesialista-

dearvvašvuodabálvalusas
(diedihanortnet) gáibida ahte geahčču
bargá jodánit ja dárkilit daid ektui geat
leat seahkánan ásshái ja vaháguvvan, vai
oažžut čielgasa das mii lea dáhpáhuvvan
ja sáhttít sihkkarastit ahte áigegeouvdilis
dieđut čohkkejuvvvoit. Vurdojuvvo ahte

Stáhta dearvvašvuodageahčču galgá iskat ja
guorahallat
áššeokta-
vuđaid ja
árvvoštallat
dohkálaš
bargogeavada.
Dát galgá buori-

dit oahppama bálvalusain ja nu leat
mielde unnideame vára ahte seamma
ášshit dáhpáhuvvet odđasit. Danne
oaidnit ahte mii dárbašit nannet
gelbbolašvuđa iežamet oadjebasvuđa-
ja organisašuvdnafága dáfus. Vuord-
dekeahthes ja duođalaš dáhpáhusat vulget
das go dearvvašvuodabargit háliidit
bargat nu buori barggu go vejolaš,
muhto eai álo lihkostuva. Muhto buot
eanemusat lea sáhka pasieantain geat
dárbašit medisiinnalaš divššu, ja sin
lagamus oapmahaččain. Mii leat vásihan
ahte oapmahaččain dávjá leat áigegeouvdilis
ja buorit dieđut das mii lea dáhpáhuvvan - diehtu mii boahá lassin ja
nyánsan dan čilgehussii maid dearv-

vašvuđabargit ja jođiheaddjit sáhttet
muitalit. Pasieanttat ja geavaheaddjit leat
ožzon eambbo cealkámuš- ja oaidminri-
evtti geahččoáššiin. Dát addá geahččoor-
gánii buori vejolašvuđa nannet geava-
headdjiváikuheami go
geahččodoaimmat galget ovddiduvvot,
plánejuvvot ja čáđahuvvot. Pasieanttat ja
geavaheaddjit berrejtit leat guovddážis
eavttuid bidjamis go bálvalusat galget
ovddiduvvot, maiddái buresbirgenbálval-
usaid odđamállit geahččoovdideapmi.
Geavaheaddjiváikuheapmi lea mielde
sihkkarastime almmolaš bálvalusaid
legitimitehta ja nanneme kvalitehta.

Buorre fágalaš geahčču sáhttá leat
mielde fuolaheame luohttamuša bálvalu-
saide. Pasieanttaid ja geavahedđiid
luohttamuša haga sáhttet bálvalusat
hedjonit.

Vuordámušat leat lassánan dasa ahte
hálddašeapmi guorahallojuvvo, ja ahte
geahčču ávki dokumenterejuvvo. Stáhta
dearvvašvuodageahčču lea álggahan
njealji lagi prošeavta mii válđa atnui
dutkanvuđot evaluerenvugiid mat galget
árvvoštallat geahčču ávkki. Bohtosat
sáhttet šaddat dehálaččat dan ektui movt
buresbirgenbálvalusaid odđamállit
geahčču sáhttá ovddiduvvot.

Oppalaš geahččodoaimmas leat mielde
Stáhta dearvvašvuodageahčču ja
fylkkamánneámmáhat. Fylkkamánnis ja
Stáhta dearvvašvuodageahččus lea
oktasáš vuorbi. Mii fertet doarjut nubbi
nuppi vai lihkostuvvat iežamet servodat-
doaimmain.

Mii sávvat ahte dát geahččodiedáhus
čalmmustahtášii buori fágalaš geahčču
mii čuovvu gáibádusaid njuolggadusain
- oainnat lágain ja láhkaásahusain han
leat dat gáibádusat maid servodat
gáibida bálvalusain geavahedđiid bealis.
Návddaš lohkama!

Jan Fredrik Andresen

Dearvvašvuodastašuvdna: **Čielga gáibádusat** - muhto čuvvojuvvojit go?

Muhtumat báhcet togas.

Mánát dárbašit rávisolbmuid mat fuolahit sin ja bearráigehčet ahte sis leat buorit bajássaddaneavttut. Dearvvašvuodastašuvdna lea guovddážis dan dearvvašvuodaovddideaddji ja eastadeaddji barggus maid suohkan galgá jođihit. Dearvvašvuodastašuvnnain lea erenoamáš gulahallanvuodđu. Dat oidnet measta buot mánáid riegádeami rájes, ja dat olahit joavkkuid maid eará bálvalusat eai nagot dustet. Dearvvašvuodastašuvdna iská movt mánna ovdána rumálaččat, psykalaččat ja sosiálalaččat, standardiserejuvvon iskkadanvugiid bokte. Nu sáhttá dearvvašvuodastašuvdna árrat fuomášit váilevaš loaktima, váilevaš fuolahusa ja spiehkastemiid ovdáneami dáfus, ja bidjat johtui doaimbabijuid dahje čujuhit viidáseappot. Dearvvašvuodastašuvnnas lea maid dehálaš bargun nannet váhnemiid váhnenrollas.

2011: Vuorjavaš gávdnosat

2011:s kártii Stáhta

dearvvašvuodageahču 50

dearvvašvuodastašuvnna.

Čájehuvvui ahte olu

dearvvašvuodastašuvnnat eai fállan mánáide dearvvašvuodabálvalusaid našuvnnalaš njuolggadusaid mielde.

Máŋgga suohkanis ja gávpotoasis, gos ieža miedihedje váilevaš bálvalusaid, eai leat plánat álggahit buoridan-doaaimmaid.

2013: Ríikaviidosaš geahču

Stáhta dearvvašvuodageahču

lea mearridan čadahit

riikaviidosaš geahču

dearvvašvuodabálvalusaiguin

mánáide gaskal 0-6 jagi.

2013:s iskojuvvojedje 76

dearvvašvuodastašuvnna suohka-ni ja gávpotosiim. Dáid gaskkas gávnahnadje fylkkamánnit unnimusat ovta láhkarihkkuma 56 stašuvnnas.

Dás ovdanbuktit gávdnosiid dain guovlluin gos ledje eanemus rihkku-mat, dahje gos láhkarihkkumat sáhttet mielddisbuktit stuora váikkuhusaid.

Dearvvašvuodastašuvnna iskkadanprógrámma váilevaš čađaheapmi

Dearvvašvuodadirektoráhta

dearvvašvuodastašuvdnaguovllu

našuvnnalaš fágalaš bagadus

(IS-1154) gáibida oktii-buot

14 dearvvašvuodaisk-
kadeami 0-6 jahkásac-
čaid dáfus, ja dágúha-
mii galgá
iskojuvvot,
ja goas.
Iskkademiid
sisdoalu
vuodðun lea
máhhttú dan
birra goas
mánát
galget joksat
iešguðetge
ovdánandsiid.

Fylkkamánnit konstaterejedje ahte
olu suohkanii lei ráddjejuvvon
programma ja/dahje ledje časkán oktii
iskkademiid - almma medisiidnafágalaš
árvoštallama dahje riskaanalysa haga.
Dávjá ákkastalle rievdademiid váilevaš
resurssaiguin. Mearrádusa lei báikkálaš
dearvvašvuodastašuvnna joðihangoddi,
suohkanhálddahus dahje
suohkanpolitikhalaš
orgána dahkan.

Eadni ja mánná
čálihuvvojit dán
áigge joðánit
olggos
riegádahttiná-
sahusas.
Dearvvaš-
vuodadvíssár
galgá fállat
ruovttugalle-
deami

Dearvvašvuohta (iskkadeapmi)

majemustá guokte vahkku majjel riegádahttim. Geahčču gávnahii ahte dát ii dahkkojuvvo olu suohkaniin. Muhtumat gallededje duše vuosttašgearderiegádahttiid dahje riskabearrašiid. Muhtumat fálle duše iskkademiid telefovna bokte luopmoáiggis dahje go bargoveahka lei unniduvvon. Dalle sáhttet borran- ja čatnasanváttisvuodat beassat ovdánit nu ahte eadni ja mánna eaba oaččo veahki.

Skuvlaálginiskkadeapmi galgá sihkarastit ahte mánát ožžot veahki váttisvuodaaide mat sáhttet dagahit oahppanváttuid, ovdal go álget skuvlii. Olu báikkiin ii čađahuvvon skuvlaálginiskkadeapmi ovdal go ledje juo muhtun áiggi vázzán vuosttaš luohká, dahje go ledje nuppi luohkás. Gulloiskkadeapmi mii livččii galgan čađahuvvot dalle go mánna lei njealjejahkáš, dahje skuvlaálginiskkadeamis, ii čađahuvvon ovdal go mánna lei vázzán skuvlla muhtun áiggi. Dalle sáhttá mánna leat massán dehálaš áiggi oahpahusas, sosiála ovttasdoaibmamis ja integreremis.

Go áigi iskkademiid gaskkas guhkku, de lassána maiddái riska ovdánit eará ládje go galgá, ja heajos eallineavttut eai fuomášuvvo áiggebále.

Váilevaš journáladeavdin

Dohkálaš bargovuhki gáibida ahte journálat leat oðasmahttojuvvon ja dievaslaččat, ja ahte dárbašlaš dieđut lonohallojuvvojtit dearvvašvuodastašuvnna, dábalašdoaktára ja spesialistadearvvašvuodabálvalusa gaskka. Geahčču gávnahii ahte journáladeavdin lei riskasuorgi.

Olu suohkaniin devdojuvvojedje journálat iešguđet ládje, ja journálanotáhtat ledje dávjá dievasmeahttumat. Journála oasit sáhtte devdojuvivot iešguđet báikkiin, ovdamearkka dihte fástadoavtirkantuvrras almma dan

haga ahte dearvvašvuodastašuvdna oaččui kopijja. Epikriisat ja reivvet eai scannejuvvon álo, muhto biddjojuvvojedje báberjournália. Eai ge báberjournálat eai ge elektrovnnaš journálat čujuhan nubbi nubbái.

Dákkár váilevašvuodaid váikkuhussan sáhttá šaddat ahte ii oktage váldde ovddasvástádusa konkluderet ja álggahit doaibmabijuid máná ektui.

Muhtun suohkanat makulerejde osiid journálamateriálas go muhtun áigi lei gollan. Makuleren dahká váttisin oðđa dearvvašvuodabargiide váldit badjelasaset pasieantta divššu, ii ge dat leat lobálaš journálaláhkavuođu mielde.

Váilevaš persovdnasuddjen

Measta buot suohkaniin ja gávpotosiin vihkkejedje ja mihtidedje mánáid oktasaš areálain. Fylkkamánniid geahččojoavkkut oidne gitta guoktenuppelohkái bearraša oktanis vuordinlanjas. Allodat ja deaddu leat medisiinnalaš dieđut mat gullet jávohisgeatnegasvuhtii. Maiddái eará čielga sensitiva dieđut - ovdamearkka dihte liitut mat olbmos leat riegádeamis - sáhttet gulustuvvat jus iskkadeamit čađahuvvojtit vuordinlanjas. Dearvvašvuodastašuvnnas lea ovddasvástádus fuolahit pasieanttaid ja oapmahaččaid persovdnasuddjema.

Dieđut váhnemiid dearvvašvuoda ja priváhtaeallima birra čállojuvvojedje mángga báikkis máná journáliai, maiddái oktavuođain gos dieđut eai lean njuolgit áigeguovdilat máná dearvvašvuhtii. Dákkár dieđuid sáhttá mánna beassat lohkat go šaddá rávi-solmmožin. Dákkár journálabargo-vuohki rihkku váhnemiid persovdnasuddjema.

Váilevaš dohkálaš dulkonbálvalusat

Mánain ja váhnemiin lea vuogatvuhta oažžut dieđuid dakkár gillii maid ipmirdit. Boasttuipmárdusat giellaváttisvuodaid ja heajos dulkomá geažil sáhttet mielldisbuktit duođalaš váikkuhusaid máná eallimii ja dearvvašvuhtii.

Geahčču gávnahii ahte olu dearvvašvuodastašuvnnat geavahit bearšlahtuid, ustibiid ja earáid dulkan. Dalle ii sáhte leat vissis das ahte dehálaš dieđut ipmirduvvojtit riekta. Dieđut sáhttet

bodnjojuvrot,
ja eadni soaitá
diktit
orrut
gažaldagaid
maid muđui
livččii jearran
jus livččii
leamaš akto
dearv-
vašvuoda-
bargiingu ja
dulkain
geas lea
jávohisgeat-
negasvuohta.
Priváhtaol-
mot geain ii
leat

jávohisgeatnegasvuohta, sáhttet oažžut dieđuid maid eai galggaše oažžut fulkkiid ja ustibiid birra.

Eai jearran geavaheaddjivásáhusaid birra

Geahččojoavkkut gávnahedje ahte ii bálio oktage suohkan čohkken ja ávkkástallan geavaheaddjivásáhusaid go galge plánet ja kvalitehtasihk-karastit dearvvašvuodastašuvnnaid. Muhtun suohkanat ja gávpotoasit ledje čađahan geavaheaddjiiskkade-miid okte dahje mángii, earát eai lean goassege systemáhtalaččat jearran makkár vásáhusat geavaheddjiin leat. Dearvvašvuodabálvalusa siskkáldas dárkkistannuolggadus cealká ahte

Go áigi
iskkademiid gaskkas
guhkku, de lassána
maiddái riska ovdánit
eará ládje go galgá ja
heajos eallineavttut
eai fuomášuvvo
áiggebále.”

suohkaniin lea geatnegasvuhta ávk-kástallat geavaheaddjivásáhusaid ja geavaheddjiid oainnuid.

Fylkkamánnit ja pasieanta- ja geava-headdjiáittardeaddji leat ožzon unnán vágigiid dearvvašvuodálvalusaid dáfus. Okta sivva dasa sáhttá leat ahte váhnemát eai dovdda ahte sáhttet vádit eastadeaddji bálvalusa.

Dearvvašvuodálvalusa váilevaš stívrejupmi

Geahču čujuhii dasa ahte dearvvašvuodastašuvnnat dávjá leat organiserejuvvon eará ovttadagaide go eará dearvvašvuodálvalusat, ovdamearkka dihte bajásšaddan- dahje eastadeaddji bálvalusaid ovttadahkii. Iešgudetlágan organisašuvdnagul-levašvuhta dahká váddáseabbon ovttasdoibmat eará dearvvašvuoda-surgiiguin. Dearvvašvuodadoaim-maid plánen dáhpáhuvvá dávjá almmá suohkana jođihangotti oassálastima dahje dárkkisteami haga. Nappo ii hága suohkana jođihangoddi dárbbashaš máhtu doaimma birra ja das makkár resurssat ja gelbbašvuhta dearvvašvuodastašuvnnas lea.

Geahčojoavkkut gávnahedje ahte dearvvašvuodabargit dávjá eai sádden spiekastusdiedáhusaid, ja ahte vejolaš diedáhusat eai válodojuvvon vuhtii eai ge ožzon váikkuhusaid. Dát dagahii ahte bargit heite sáddemis spiekastus-diedáhusaid go muhtun áigi lei gollan.

Dearvvašvuodastašuvdna: Veahkki áiggebále?

Lágat, láhkaásahusat ja našuvnnalaš fágalaš njuolggadusat bidjet čielga gáibáhusaid smávva mánáid dear-vvašvuodálvalusaide. Lea hirbmá deatalaš máná dearvvašvuhtii ja ovdá-neapmái dustet váttisvuodaid árrat. Geahču lea gávnahan ahte olu suoh-kanat eai čuovo daid gáibáhusaid mat gáibiduvvojt. Dalle lassána riska ahte ovdánanváttut, buozanvuhta ja heajos bajásšaddaneavttut eai fuomášuvvo.

Ole Mathis Hetta ja Tayyab M. Choudri

oaččuiga Karl Evang-bálkkašumi 2013

2013:s leigga guokte olbmá geat leaba bargin buori barggu eamiálbmot- ja minoritehtadearvvašvuoda ovddas goabbatge suorggis geat oaččuiga bálkkašumi.

Ole Mathis Hettas lea leamaš čielga jietna sámi pasieant-taid ovddas. Son lea olu jagiid bargin servodatmedisiinnalaš gažaldagaiguin, sihke guovlludoavttirin, suohkanváldodoavttirin, kvalitehtaráđđeaddin ja fylkkadoavttirin.

Tayyab M. Choudri jođiha Riikkaidgaskasaš dearvvašvuoda- ja sosiálajoavkku (Internasjonal helse- og sosialgruppe, IHSG), man son álggahii 1990-logus. Joavkkus lea son viidát váldán ovdan álbmotdearvvašvuodaváttuid, nu go mentála dearvvašvuoda, biebmodoalu ja lihkadeami. Son lea maiddái váldán bajás eambbo sensitiiva fáttáid, ja lea čielgasat dieđihan ah te organisašuvdna lea olmmošvuoigatvuođaid ja dásseárvvu nala huksejuvvon.

- Dárbašit giellámáhtu joksat olbmuid dearvvašvuodadieđuiguin

- Mu háliidus lei ásahit fierpmágaga fágačehpiiguin geain lea duppal gelbbolašvuhta, namalassii sihke dearvvašvuoda- ja sosiálafágalaš gelbbolašvuhta ja giella- ja kulturgelbbolašvuhta, nu ah te nákcejít joksat sisafárrejeaddji bearšašiđi dearvvašvuoda- ja sosiálafágalaš dieđuiguin, lohká ISHG (Riikkaidgaskasaš dearvvašvuoda- ja sosiálajoavkku) jodiheaddji Tayyab M. Choudri, nubbi 2013 Karl Evang-bálkkašumi vuitiin.

– Álggos mii leimmet moadde sisafárrejeaddji geat ánggirdeimmet veahkehit eará sisafárrejeeddjiid geain leat dat sosiála váttut ja dearvvašvuodaváttut mat čuvvot go fárre ođđa kultuvrii, ođđa dálkkádahkii ja maiddái go šaddá guođđit iežas kultuvrra ja váillahit dan.

Tayyab M. Choudri álggahii 1994:s Riikkaidgaskasaš dearvvašvuoda- ja sosiálajoavkku (Internasjonal helse- og sosialgruppe, IHSG). Son lea lohkan Public Health Englánddas ja lea bargin dearvvašvuoda- ja sosiála-suorggis Norggas.

– Mii oinniimet ahte ledje olu dearvvašvuodaváttut ja sosiála váttut sisafárrejeaddji álbumoga gaskkas. Giellaváttisvuodat dagahedje ahte eai ožzon áigegeuovdilis dieđuid biebmodoalu ja lihkadeami birra, eai ge sii nákcen oassálastit servodagas seamma lágje go majoritehtaálbmot, lohká Choudri.

– Mii háliideimmet hukset šaldi sisafárrejeaddji joavkkuid ja Norgga almmolašvuoda ásahusaid gaskka ja veahkehit sisafárrejeeddjiid ipmirdit ja oassálastit Norgga servodagas.

Fierpmádathuksen guovddáš jurddan

– Danne go mii gulahallat sisafárrejeaddji birrasiiguin, de sahttit gaskkustit dieđuid almmolaš orgánain nu ah te ollejit dohko gosa galget. Ja dát doaibmá maiddái nuppe guvlui. Mii gulahallat singuin geat jođihit sáni sisafárrejeaddji birrasiin, ja sahttet gaskkustit oainnuid ja váttisvuodaid almmolaš orgánaide mat sahttet geahččalit čoavdit čuolmmaid.

– Mii dustet váttis áššiid ja hupmat singuin geaidda ášši guoská. Dialoga lea áibbas guovddážis min barggus. Jus lea sáhka bággonáitaleamis, homofilijas, mánnásahkkehaneastadeamis, givssideamis dahje veahka-

válddálašvuodas bearrašis, de mii hupmat oskkujodiheddjiiguin, mii hupmat nuoraiguin geat leat heitán skuvllas, mii hupmat almmolaš veahkeapparáhta ovddastedđiiguin, ja mis lea vel Ruvdnoprinsa nai leamaš dáppe guossis, nu ah te mii hupmat buohkaiguin. Dat lea min bargovuohki, lohká Choudri.

Go galget joksat olbmuid iešguđetlá-gan dieđuiguin biebmodoalu, dearvvašvuoda ja guottuid ovddideaddji bargguin ovdamearkka dihte bággonáitaleami ja mánnásahkkehaneastadeami dáfus, de geavaha ISHG vugiid mat eai leat nu dábálaččat. Sii lágidit rockkonsearttaid, gos artistat geatne-gahttet iežaset doallat sáhkavuoru konseartta vuolde mánnásahkkehane-stostsiid geavaheami birra. Doppe leat mohtacájáhusat gos modeallat guddet plakáhtaid main leat dieđut hiv-aids-váttisvuoda birra. Sii lágidit teáhter-bihtáid ja ráhkadir diehtojuhokinfilmaid. Ovdamearkka dihte lea filbma Gift bággonáitaleami ja givssideamis birra, ja filbma Bedre kosthold ges lea unna sisafárrejeaddji bártnáža biebmodoalu birra, dat muitala mii ii leat buorre, ja rávve maid baicca berre borrat.

IHSG:s leat olu iešguđetlágan doaimmat

– Juohke gaskavahkku lea sis ságastallanjoavku gosa buohkat leat bures boahtin hupman váttisuodđaid birra mat sis leat sisafárrejeaddjin Norggas. Joavkkus lea nuoraidsearvi, "East meets West", mii bargá filmmain, teáhterii ja musihkain. Sis lea maid joavku mas leat guoktenuppelohkái nuora geat leat heitán skuvllas. Temá joavkkus lea earret eará nuoraidkriminalitehta, ekstremita ja givssideapmi.

IHSG lágida temáeahkediid ja "Olggost lundui"-grillenfeasttaid ja olu eará lágidemiid sisafárrejeddjide. Joavkkus leat maid ovdánahtinprošeavttat Pakistanas. Dat álggi dearvvašvuodđastašuvdnan etniide ja mánáide, muhto dál dat lea ovdánan buohcciviessun mas leat badjel 30 bargi, ja dat jođihuvvo ovttasbarggus Norad:iin, ja báikkálaš ovttasbar-goguummiinguin Pakistanas.

Čielga sámi jietna

Ole Mathis Hetta oačcui bálkkašumi danne go son lea leamaš sámi pasieanttaid čielga jietna olu jagiid čáđa. Sihke báikkálaš, našuvnalaš ja riikkaidgaskasaš servodatmedisiinnalaš barggus lea son deattuhan ahte dearvvašvuodđabálvalusat fertejti

dovdat bures ja válđit vuhtii sámi giela ja kultuvrra.

– Dat mii lea somá dánna bálkkašumiin lea ahte áššit mat gusket sámi gillii ja kultuvrii dearvvašvuodđabálvalusas bohtet oidnosii. Sámi giela ja kultuvrra deattuheamis lea maid oppalaš ulbmil, danne go dat leat dakkár áššit mat leat mearrideaddjít dan hárrái ahte pasieanta ja dearvvašvuodđabargit gulahallet. Dávjá orro leame nu ahte dearvvašvuodđabálvalus ii ipmir, ii ge oro berošteame, dás. Bealistan lean beroštan dán suorggis dan rájes go ledjen studeanta. Muittán okte go medisiidnastudeantant gohčohallen sámi nissona lusa čalb-meossodagas. Munnos lei buorre ságastallan. Olu jagiid manjel deaivvadin fas suinna. Lei erenoamáš gullat man dehálaš sutnje lei leamaš beassat ságastit dearvvašvuodđabargi-guin juste nu go ieš jurddashia ja elii.

– In leat dušše Norgga ja davviriikkalaš sámi diliiguin beassan bargat. Sullii guoktelogi lagi áigi lei mus gelddolaš bargun árvvoštallat Ruošša sámiid dearvvašvuodđadili. Mun lean maid beassan bargat dearvvašvuodđaáššiinguin eará eamiálbmogiid gaskkas iešguđetge máilmiosiin nu go Amerikás ja Austrálias. Birrasiid gávcci lagi bargen doavttirin Lulli-Sudanas ja Tanzanias. Diekkár bargodoaimmat viiddidit oainnu daid diliid hárrái mat mis leat min riikkas. Mis ii leat olu man dihte váidalit dáppé. Muhto diekkár bargodoaimmat fuomášuhttet mäddái movt mii rahčat doavttirin. Buot medisiinnalaš barggus lea móvssolaš diehtit man iešguđetge lágan gielalaš ja kultuvrralaš máilmioainnut mis leat.

Iežat giittossártnis cuiggodit don veaháš evangalaš servodatmedisiinnalaš árbevieru?

Juo, mun fertejin dušše diedžihit ahte mun in doarjjo dan sosiáladarwiniastalaš jurddášeami mii mu mielas

vuhatto dán árbevierus. Olu servodatmedisiinnarat mu buolvvas liikojit iežaset gohčodit "evangelist". Dan in leat mun goassege dahkan. Ii leat eahpádus ge ahte stuora oassi dálá buresbirgenvuogádagas ásahuvvui dalle, muhto mun oaivvildan ahte diet stuora vuogádagat ja jáhkku oktasaš ortnegiidda duvdá olu ovttaskas olbmuid ja smávvajoavkkuid suoivvani.

Formálalačcat don leat ealáhagas dál. Leat go dus plánat joatkit servodatmedisiinnarin?

– Mun láven lohkat ahte mun lea osasseáiggeealáhagas. Mun gal dáiddán ain bargat veaháš konsuleantabargguquin erenoamážit sámi áššiid ja eamiálbmotáššiid dáfus. Muhto mun liikon maid oahpahit, nu ahte dainna maid várri boadán bargat. .

Don leat beroštan servodatmedisiinnalaš barggus 40 jagi. Movt lea fágalaš dilli dán áigge?

– Fága lea mu oainnu mielde mihá nannose-abbo dál go dušše moadde lagi dás ovdal. Leat valjit oahppokandidáhtat. Mun lean ieš guovtti oahppojoavkku bagadallin dál. Muhto lea maid mihtimas servodatmedisiindii ahte Norga lea dakkár riika gos lea buorre eallit. Mis lea buorre dilli dáppé. Muhto jáhkán gal ahte boah-teáiggis boahit imaštallat maid mii bargaimet dán áiggs.

Mii várri deattuheimmet beare unnán daid stuora globála erohusaid ekonomija ja dearvvašvuodđa dáfus. Mun jáhkán maid ahte mii geavahit biras-ákkaid measta beare geahppasit sihkarastit iežamet oarjemáilmálaš posíšuvnna. Dieđusge lea min energijageavaheapmi beare allat. Muhto mun vuorjašuvvan eambbo dáid áššiinguin vuoggalašvuodđaperspektiivvas go birasperspektiivvas. Ja dasa lassin lea mis várri beare stuora jáhkku Norgga rollii ja náckii, unna riikkažin, "gáđjut máilmomi".

99
Buot
medisiinnalaš
barggus lea
móvssolaš diehtit
man iešguđetge
lágan gielalaš
ja kultuvrralaš
máilmioainnut
mis leat."

Antibiohtaid guhkilmas geavaheapmi

Antibiohtaresisteansa lea hárvenaš Norggas go buohtastahtit eará riikkaiguin máilmis. Dát boahtá earret eará das go Norgga doaktárat leat leamaš várrogasat čálihit olggos antibiohtaid. Globála dásis leat antibiohtaresisteanta baktearamáddodagat stuora váttisuohutan, ja dilli vearrána. Lassáneapmi lassána dađi mielde go antiobiohtageavaheapmi lassána, ja dat lea mielde lasiheame duođalaš ja vejolačcat jámolaš infekšuvdnadávddaid álbmogiid gaskkas.

Antibiohtaresisteansasa várra lassána earret eará čálihuvvon dálkkodeami guhkkodaga mielde, ja jus geavaha viiddisdoibmi antibiohtaid dan sadjái go gáržzesdoibmi antibiohtaid.

Stáhta dearvvašvuodägeahču lea árvvoštallan májggaid ášsiid mat gusket dasa ahte doaktárat čálihit olggos antibiohtaid, ja ášsit leat ožžon olu fuomášumi medias. Dát laskkai vel eambo go Stáhta dearvvašvuodägeahču 2013 čavčea gesii ruovttoluotta autorisašuvnna doaktáris gii barggai Norgga Borreliose Guovddážis (Norsk Borreliose Senter), mii dagahii ahte guovddáš giddejuvvui.

Media lea vuosttažettiin deattuhan pasieantahistorjjáid gos guoskevaš pasieantat leat dovdan ahte guhkesáiggi dikšu viiddisdoibmi antibiohtaguin lea ábuhan. Lea dávjá sáhka hui buohci pasieanttain geat leat guhká buohcan, ja geat vásihit ahte dearvvašvuodabálvalus muđui lea sahttán unnán veahkehit.

Olu bistilis infekšuvnnaid dávdamannolat rievddada ja danne lea daid váttis einnostit. Danne góibiduvvojít čielga dieđalaš dutkamat čujuhit dálkasiid ávkki. Dát dutkamat leat dohkkehuvvon njuolggadusaid vuodđun.

Buorre dávdačujuheapmi ja čielggadeapmi mearkkaša ahte guovddáš mikrobára lea čujuhuvvon ovdal go doavttir álggaha antibiohtadivšsu. Divšu oktavuođas lea dehálaš geavahit daid dálkasiid mat heivejit buoremusat. Min ášsemeannudeamis leat ovdamearkkat pasieanttain geat ožžo viiddisdoibmi antibiohtadivšsu almmá dan haga ahte lei doarvái čujuhuvvon infekšuvdna vuodđun. Jus pasieanttat eai lean dearvvašnuvan manjel divšsu, válljii doavttir dakkaviđe addit dálkasiid malaria vuostá ja dálkasiid tuberkulose vuostá almmá dan haga ahte malaria, tuberkulose dahje eará infekšuvdna lei doarvái bures čujuhuvvon pasieanttas.

Stáhta dearvvašvuodägeahču atná dákkrá divšsu roavva rihkkumin daid njuolggadusaid ektui mat gustojt.

Antibiohtadivšus galgá leat vuogas guhkkodat: ii beare oanehaš ii ge beare guhkki. Dát lea hirbmat dehálaš ovttaskas pasientii ja maiddái olles servodahkii. Dat ášsit maid Stáhta dearvvašvuodägeahču lea árvvoštallan guoská antibiohtadikšui primára dearvvašvuodabálvalusas. Dán ášsiin lea leamaš guovddážis ahte dikšu lea bistán nu guhká. Mii leat maid geahčadan movt antibiohta hálldašuvvo, ja čujuhit dasa ahte antibiohta bidjan njuolga varrii mieddisbuktá vára oažžut duođalaš liigeváikkhu-said. Oppalačcat oaivvilda Stáhta dearvvašvuodägeahču ahte dearvvašvuodabargit berrejtit dušše addit antibiohtadivšu njuolga varrii olbmuide geain lea nu duođalaš infekšuvdna dahje eará dearvvašvuodaváddu ahte dikšu berre čádahuvvot spesialistadearvvašvuodabálvalusas.

Mii dagaimet maid **galggaimet**, muhto eat fuobmán dan maid livččiimet **berren fuobmát**

Gaska-Namdála searvesuohkana (Midre Namdalen samkommune - MNS) mánáidsuodjalusbálvalus hilggi 150 ášši lága vuostá áigodagas 2008-2012.

Vuorrašuvvandiedáhusat psykalaš ja fysalaš illasteami, gárihuhttinirkkuid geavaheami ja seksuála illastemiid birra hilgojuvvojedje almmá iskkakeahttá mánáid fuolahisdili, nu go láhka gáibida. Dáid áššiid mánát eai leat ožzon dan suodjaleami maidda sis lea riekti, ja mánggas dán mánáin leat eallán hirbmat vattis fuolahisdilis. Mii lea váldoášši dan geahčus mii lea almmustahttán dán lágavuosttas doaimma?

SÁšši álggi 2012 geasi go oaččuimet dieđu ahte áigemearri lei dievvan ovta konkrehta ášsis MNS:s. Ovdal dán ii dovdan Fylkkamánni makkárge diliid mat livčče geažuhan ahte MNS:s lei dáhpi hilgut áššiid mat riikkó lága, vaikko mii leat ge čadahan mánggaid geahčuid ja revišuvnaiid MNS:s. Nuppeláđje: Mii dagaimet maid galggaimet, muhto eat gávdnan dan maid livččiimet berren gávdnat.

Manjel lea álki oaidnit ahte min mátki oppalaš vuorjašuvvamis mánáidsuodjalusbálvalusas beaktilis gehčui lea leamaš beare guhkki.

Mii ásaheimmet jođánit geahčjoavku mas ledje mielde jođiheaddji, mánáidsuodjalusfágalaš ja juridihkalaš gealboobmot. Geabbilis proseassa geahčjoavkku válljema dáfus lea leamaš áibbas mearrideaddji dan ektui ahte mii leat boahtán posíšvdnii almmustahttít dan maid leat dahkan. Manjel mánggaid čoahkkimiid MNS:in, jođiheaddji- ja bargiidgula-hallamiid manjel, cálalaš čielggade-miid ja olu mánáidsuodjalusmáhpaid guorahallamiid manjel gávnahii Fylkkamánni loahpas ahte geahču fáddán livččii galgan leat dáhpi hilgut áššiid.

Manjel go MNS lei ieš mannan áššiid čađa vuosttaš geardde, konkluderii MNS ahte geavada sahtii čatnat njealji áššái. Ságastaladettiin MNS:in šattaimet eahpádussii das ahte lei go ásahuas gelbbolašvuhta almmustahttit vejolaš láhkarihkumiid. Mii mearrideimmet ahte lei dárbu čadahit sihke dárkkistaniskosiid ja ságastalla-miid jođihangottiin ja bargiiguin jus galbat sahttit luohittit daidda čađa-hemiide mat dahkko-juvvojedje. Manjel go áššit ledje mángii guorahallojuvvon, soabaiga Fylkkamánni ja MNS ahte dáhpi hilgut áššiid fátmastii 43 máná 2011:s ja 2012:s. Áššiid

duođalašvuoda vuodul ja áššiid viidodaga vuodul mearrideimmet mii mánáid riektesihkarvuoda dihte ahte fertiimet viiddidit geahču gustot jagiide 2008-2012. Vel eambbo guorahallamiid manjel leat mii konkluderen ahte lágavuosttas dáhpi hilgut áššiid fátmasta 150 máná. Oassin min čuovvoleamis lea MNS ráhkadan doaibmaplánaid das movt MNS galgá fuolahit dan 150 máná riektesihkarvuoda.

Vaikko mii dál sahttit ge konkluderet ahte doppe lea lágavuosttas geavat mas hilgot áššiid, de mii válljet ahte eat loahpas geahčoášši. Geahčoášši loahpahuvvo easka go mii leat vissásat das ahte lágavuosttas geavat mánáidsuodjalusbálvalusas lea nuppástuvvan. Danne galbat 2014 vuosttaš oasis čadahit odđa dárkkistaniskosiid geahčan dihte lea go bálvalus nagodan rievadat dábiid ahte hilgut áššiid. Mii ásahit odđa joavkku danne go oktavuohta vuosttaš geahčjoavku ja MNS gaskka šattai vattis manjel

go Fylkkamánni váiddii MNS politijiaide. Dasa lassin oaidnit mii buorren ahte boahtá odđa joavku searvái ”odđa čalmmiiguin”. Dárkkistaniskosat galget čadahuvvot dan bokte ahte mii geahčadit máhpaid ja dasa lassin galbat ságastallat jođihangottiin ja bargiiguin. Jus bálvalus ii leat nákcen rievadat dáiid, de boahtá geahču joatkit doaimmas.

I Manjel
lea álki oaidnit ahte
min mátki oppalaš
vuorjašuvvamis
mánáidsuodjalus-
bálvalusas beaktilis
gehčui lea leamaš
beare guhkki ”

Mii oaidnit juo stuora nuppástusaid MNS:s. Bálvalus lea álgán rievadat iežas geavada gealboloktema bokte, aktiivvalaš geahču vuodul. Dan bokte maid leat oahppan dán geahčus, oaivvildit mii ahte dákkár geahču sahttá leat lasáhussan ja molssaeaktun eará geahčcovugiide. Sihke geahčofáddá ja čielggadeami proseassat leat geabibilat: geahčovuohki

gárggiida daid gávdnosiid vuodul maid mii almmustahttit. Geahčocabarggu kvalitehta galgá sihkarastit ahte dat gávdnosat maid mii gávnahit leat riekti. Ja dasa lassin: Váldomihtomearri ii leat duše almmustahttit láhkarihkumiid, muhto sihkarastit ahte geavat buoriduvvo bistevaččat ja ahte mánáid riektesihkarvuoda dan bokte buorrána.

www.helsetilsynet.no

Stáhta dearvvašvuodageahču neahttabáiki lea buohkaid váste geat barget dahje geain lea ovddasvástádus mánáidsuodjalusas, sosiála bálvalu-sain dahje dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain. Neahttabáikki nubbi dehálaš ulbmiljoavku leat journalistat.

Neahttabáikkis gávnнат:

- Gáibádusaid maid eiseválddit gáibidit bálvalusain: Lágat, njuolg gadusat, johtočállosat ja eará dokumeanttat gos boahtá ovdan movt eiseválddit dulkojit lágaid ja njuolggadusaid.
- Bohtosiid dan bargus mainna geahččoorgánat barget: Geahččoraporttat, mearrádusat ovttaskas áššiin, Dearvvašvuodageahču raporttat-ráidu, eará almmuheamit, gulaskuddancealkámušat, eará reivvet ja artihkkalat.
- Dieđuid daid vuogatvuodaid ja váidinvejolašvuodaid birra mat álbmogis leat mánáidsuodjalus-, sosiála- ja dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid ektui.
- Dieđuid das movt geahččoorgánat barget: Vuogit, diehtogáldut, geahččoplánat, doaimmat, váldi ja organiseren

Stáhta dearvvašvuodageahču

Norwegian Board of Health
Supervision
Poastaboksa 8128 Dep

Tlf: (+47) 21 52 99 00

E-poasta:

Postmottak@helsetilsynet.no

Galledančujuhus: Calmeyers gate 1

